

КОЛІСНИК С. А.,
здобувач кафедри адміністративного
та господарського права
(Запорізький національний університет)

ТИЛЬЧИК В. В.,
доктор юридичних наук, доцент,
начальник кафедри адміністративного
права і процесу та митної безпеки
(Університет державної фіскальної
служби України)

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.6.2.1.30>

ІНОЗЕМНИЙ ДОСВІД РЕГУЛЮВАННЯ ВИТРАТ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ РОЗГЛЯДОМ СУДАМИ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ СПОРІВ

У статті проаналізовано іноземний досвід правового регулювання витрат, пов'язаних із розглядом публічно-правових спорів в адміністративних судах, та виявлення заходів, що можуть бути закріплені у вітчизняному законодавстві та позитивно вплинути на механізм нарахування, сплати, розподілу цих витрат. З'ясовано, що під час розгляду публічно-правових спорів у країнах Європейського Союзу та країнах пострадянського простору використовується термін «процесуальні витрати». Узагальнюючи висвітлені положення щодо цього терміна та його застосування в адміністративному судочинстві різних країн, доходимо висновку, що під процесуальними витратами в їх законодавстві розуміються необхідні витрати, пов'язані зі здійсненням юрисдикційного процесу адміністративними судами щодо розгляду публічно-правового спору, які включають судові витрати (збір чи мито і судову заставу (аванс) на покриття майбутніх витрат у судочинстві) і позасудові витрати (вартість проїзду сторони, третьої або уповноваженої особи в суд та еквівалент втраченого ними заробітку, оплата праці адвоката, юрисконсульта, експерта, спеціаліста та упущеної ними вигоди, судові витрати і витрати особистої явки сторони за викликом суду, витрати, пов'язані з розглядом доказів). У зв'язку з необхідністю забезпечення принципу доступності судового захисту прав громадян та низького їх матеріального забезпечення в Україні запропоновано судам під час визначення розміру витрат, пов'язаних із розглядом справи, враховувати такі показники: вид звернення, вид позову; характеристики суб'єкта звернення або категорія громадян (особи з обмеженими фізичними властивостями, соціально незахищені верстви населення, особи, що позбавлені волі); перспективи успішності справи та вид спору; співвідношення реальних витрат на організацію належного здійснення правосуддя та мінімальної заробітної плати у країні; вид спору.

Ключові слова: адміністративне судочинство, адміністративний суд, судові витрати, судовий збір, витрати, пов'язані з розглядом справ, процесуальні витрати, публічно-правовий спір.

Kolisnyk S. A., Tylchuk V. V. Foreign experience in regulating the costs associated with the consideration of courts of public law disputes

The article analyzes the foreign experience of legal regulation of costs associated with the consideration of public law disputes in administrative courts, and identifies measures that can be enshrined in domestic law and positively affect the mechanism of accrual, payment, distribution of these costs. It was found that when considering public law disputes in the European Union and post-Soviet countries; such a term as procedural costs is used. Summarizing the provisions on this term and its application in the administrative proceedings of different countries, it is concluded that the procedural costs in their legislation means the necessary costs associated with the implementation of jurisdictional proceedings by administrative courts to consider public disputes, which include: costs (collection or duty and court bail (advance) to cover future costs in court proceedings) and extrajudicial costs (the cost of travel of a party, third party or authorized person to court and the equivalent of their lost earnings, salary of a lawyer, legal adviser, expert, specialist and lost benefits, court costs and costs of personal appearance of the party at the summons, the costs associated with the examination of evidence and others). In connection with the need to ensure the principle of accessibility of judicial protection of citizens' rights and their low material security in Ukraine, the courts are invited to take into account such indicators as type of appeal, type of claim; characteristics of the subject of appeal or category of citizens (persons with limited physical characteristics, socially unprotected segments of the population, persons deprived of liberty, etc.); prospects for the success of the case and the type of dispute; the ratio between the real costs of organizing the proper administration of justice and the minimum wage in the country; type of dispute.

Key words: *administrative proceedings, administrative court, court costs, court fees, costs related to the proceedings, procedural costs, public law dispute.*

Вступ. Міжнародні документи, першим з яких була Загальна декларація прав людини, встановлюють право на вільний доступ до правосуддя. Так, у статті 8 Загальної декларації прав людини визначено, що кожна людина має право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами в разі порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом [5].

Як зауважує Н.Ю. Сакара, на історичному шляху становлення концепції вільного доступу до правосуддя однією з вагомих перепон були судові витрати. Перешкоди матеріального характеру не давали можливості бідним прошаркам населення звернутися за захистом своїх прав до суду у зв'язку з високою вартістю допомоги адвоката та судових витрат [21, с. 16].

У Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів від 10 травня 2006 р. зазначено, що одним із завдань цього акта встановлено забезпечення доступного і справедливого судочинства, прозорості в діяльності судів, оптимізації системи судів загальної юрисдикції [15]. Зазначено, що вільний доступ до правосуддя є конституційним правом особи й основою справедливого судочинства. О.М. Овчаренко наполягає на тому, що складниками названого принципу є раціональність судових витрат, які не можуть бути перешкодою для судового захисту прав людини [12, с. 17].

Рекомендація R(81)7 Комітету міністрів Ради Європи «Про шляхи полегшення доступу до правосуддя» від 14 травня 1981 року визначає, що право на доступ до правосуддя і справедливого розгляду судом, гарантоване Європейською конвенцією з прав людини, є одним з основних ознак будь-якого демократичного суспільства, проте судочинство нерідко має настільки складний, тривалий і дорогий характер, що приватні особи, особливо ті, що перебувають в економічно несприятливому становищі, відчувають труднощі щодо здійснення

своїх прав [17]. Враховуючи зазначене, Комітет міністрів Ради Європи вважає, що одним із заходів усунення економічних перешкод для доступу до правосуддя є існування відповідних систем юридичної допомоги, особливо щодо осіб, які перебувають в економічно несприятливому становищі [18]. Таким чином, міжнародні акти однією з умов доступності правосуддя визначають співрозмірність судових витрат із доходами громадян.

В Україні, як засвідчує статистика, реальні наявні доходи українців у 2 кварталі 2020 року скоротились на 7,3% порівняно з аналогічним періодом минулого року [19]. Загалом українці витрачають на непродовольчі товари 29,6% своїх доходів, на оплату різних послуг – 14,1%, на особисте підсобне господарство – 1,3%, на інші цілі – 6,9%. В Держстаті підраховали, що середні споживчі витрати одного українського домогосподарства становлять 8 219 грн. на місяць, неспоживацькі витрати – 732 грн. на місяць (сумарно 8 951 грн.). З цих грошей на продукти і харчування поза домом витрачається 4 301 грн., на непродовольчі товари – 2 641 грн., на послуги – близько 1 400 грн. [9]. Таким чином, фінансові можливості українців для захисту своїх прав у судах усіх юрисдикцій, зокрема адміністративних судах, доволі обмежені.

Враховуючи економічні наслідки Всесвітньої епідемії коронавірусної хвороби, яка отримала назву COVID-19, експерти прогнозують, що на загальносвітовому рівні економічна ситуація буде близька до рецесії: багато економік зіткнуться зі скороченням експорту, імпорту, ВВП, зниженням рівня залучення інвестицій, значно погіршиться виробнича сфера [7, с. 21]. Зазначені тенденції негативним чином вплинуть і на економіку України, і на стан матеріального благополуччя її громадян. Отже, дослідження шляхів правового забезпечення доступності правосуддя через оптимізацію судових витрат, що реалізуються у країнах світу, є, на наш погляд, одним з головних завдань правової науки сьогодні.

У вітчизняній адміністративно-правовій науці безпосередньо дослідженню іноземного досвіду правового регулювання витрат, пов'язаних з розглядом публічно-правових спорів, приділялась увага фрагментарно. Слід зазначити, що інститут витрат, пов'язаних із розглядом справи, для адміністративно-правової науки є відносно новим та малодослідженим, з урахуванням чого вивчення іноземного досвіду правового регулювання цього питання адміністративного судочинства є актуальним. Окремі аспекти цього питання вивчали такі науковці, як Л.Г. Глущенко, О.М. Овчаренко, К.С. Пашенко, Н.Ю. Сакара, В.В. Тильчик, Р.І. Шевейко. Водночас результати їх роботи не дають змоги виокремити комплекс заходів, що можуть бути закріплені у вітчизняному законодавстві та позитивно вплинуть на механізм нарахування, сплати, розподілу процесуальних витрат, пов'язаних із розглядом публічно-правових спорів в адміністративних судах.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження іноземного досвіду правового регулювання витрат, пов'язаних із розглядом публічно-правових спорів в адміністративних судах, та виявлення заходів, що можуть бути закріплені у вітчизняному законодавстві та позитивно вплинути на механізм нарахування, сплати, розподілу цих витрат.

Результати дослідження. Вивчення зарубіжного досвіду щодо врегулювання судових витрат в адміністративному судочинстві показує, що існують різні підходи до оплати адміністративного судочинства: від установлення безкоштовного правосуддя в адміністративних справах у Франції до ретельного нормативно-правового закріплення порядку стягнення витрат на судочинство у Німеччині (норми трьох законів регулюють такі витрати), як зазначає К.С. Пашенко [13, с. 43].

Особливістю для більшості європейських країн (Бельгія, Німеччина, Австрія, Польща тощо), яку потрібно, на думку К.С. Пашенко, запозичити у національне законодавство, є вжиття терміна «процесуальні витрати» щодо витрат, пов'язаних зі здійсненням того чи іншого юрисдикційного процесу, які включають судові витрати (збір чи мито і судову заставу (аванс) на покриття майбутніх витрат у судочинстві) і позасудові витрати [13, с. 44].

Новий механізм компенсації витрат, пов'язаних із розглядом справ адміністративними судами в нашій державі, був закріплений у Кодексі адміністративного судочинства України Законом України від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII [14]. Відповідно до статті 132 Кодексу адміністративного судочинства України, судові витрати складаються із судового збору

та витрат, пов'язаних із розглядом справи, які поділяються на такі види: витрати на професійну правничу допомогу; витрати сторін та їхніх представників, що пов'язані з прибуттям до суду; витрати, пов'язані із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів, експертів та проведенням експертиз; витрати, пов'язані з витребуванням доказів, проведенням огляду доказів за їх місцезнаходженням, забезпеченням доказів; витрати, пов'язані зі вчиненням інших процесуальних дій або підготовкою до розгляду справи [8].

Стосовно визначення та розподілу судових витрат актуальним є аналіз досвіду Польщі у сфері адміністративного судочинства як країни континентальної моделі, що є безпосередньо територіально сусідньою з Україною та Естонії, є країною пострадянського простору, проте сьогодні стала дуже успішною щодо побудови ефективного адміністративного судочинства, як вважає В.В. Тильчик. У Законі «Про провадження в адміністративних судах» Республіки Польщі зазначено, що процесуальні витрати (зокрема, судові витрати) – це необхідні витрати у процесі, який сторона вела особисто або через уповноважену особу, яка не є адвокатом чи юрисконсультом, що охоплюють судові витрати, вартість проїзду сторони або уповноваженої особи в суд та еквівалент втраченого ними заробітку, які не можуть перевищувати оплати праці одного адвоката чи юрисконсульта, оплату праці адвоката або юрисконсульта, але не вище за ставки оплати, визначеної в окремих положеннях, витрати одного адвоката або юрисконсульта, судові витрати і витрати особистої явки сторони за викликом суду (стаття 205 § 2) [11; 23, с. 326].

Інститут процесуальних витрат, як вважає К.С. Пащенко, здебільшого має самостійне нормативно-правове закріплення як у кодифікованих актах адміністративної юстиції (Франція, Бельгія, Австрія, Італія), так і в окремих законах (Німеччина, Польща, Латвія, Естонія). У континентальній Європі діє загальне правило «витрати покладаються на того, на чю користь не прийнято рішення», у США – «кожна сторона несе власні витрати». Серед особливостей судових витрат окремих країн можна виділити такі: у Великобританії сторони, на користь якої винесено рішення, відшкодовуються реально понесені витрати, зокрема витрати органу публічної адміністрації; у Франції створено на рівні держави спеціальну організацію, яка надає допомогу у покритті витрат на правосуддя малозабезпеченим особам; в Естонії існує найвищий у Європі відсоток судового збору (12,3%). У більшості досліджуваних країн стягнені процесуальні витрати покривають витрати на здійснюване адміністративне судочинство [13, с. 44]. К.С. Пащенко пропонує перейняти зарубіжний досвід щодо віднесення до судових витрат таких витрат, що пов'язані зі зберіганням речових доказів, а не лише з їх оглядом і забезпеченням [13, с. 44].

У Кодексі Естонії на кшталт КАС України, як зазначає В.В. Тильчик, окремою главою регламентовані процесуальні витрати з тією різницею, що у КАС України, на відміну від Польщі та Естонії, визначаються тільки судові витрати. Отже, замість застосованого поняття «процесуальні витрати» та визначення їх різновидів, фактично групування на судові та інші, у КАС України йдеться лише про різновиди судових витрат [22, с. 326].

Водночас потребує подальшого аналізу визначення підходів до встановлення видів та, що найбільш актуально, їх розміру у грошовому еквіваленті. В.В. Тильчик відзначає, що вітчизняний законодавець, установлюючи ставку саме судового збору, критерієм для її визначення для подання до адміністративного суду вибирає вид звернення, вид позову, характеристики суб'єкта звернення, а також кількісно оцінює залежно від ціни позову або фіксованої суми. При цьому важливо під час порівняння таких підходів в Україні та Естонії сказати про існування в АПК Естонії положення про те, що Естонська Республіка як учасник процесу звільнена від внесення грошового завдатку (стаття 104 АПК Естонії) [1]. Крім того, визначаючи підстави звільнення законом від сплати державного мита, естонський законодавець використовує такий критерій, як вид спору. Зокрема, до таких спорів віднесено спори щодо нарахування пенсійного забезпечення або підтримки, стосовно неправомірної виплати або розмірів таких сум чи їх невиклати, щодо відновлення на службі або внесення змін до письмового акта про звільнення [10; 23, с. 329].

Пов'язаним із питанням порівняння підходів до визначення та стягнення судового збору є правове врегулювання процедурної допомоги. Особливістю, яку знову ж таки варто

врахувати Україні у прагненні реального забезпечення прав і свобод людини та громадянина, є положення АПК Естонії про те, що заявнику процедурної допомоги надається допомога, якщо той не може у зв'язку зі своїм фінансовим становищем сплатити витрати на процедуру або якщо він сплачує ці витрати лише частково чи частинами. Крім того, мають бути достатньо обґрунтованими припущення про перспективи провадження, при цьому серед іншого оцінюється важливість для суб'єкта питання щодо процесуальної допомоги, співвідносяться можлива вигода від цього питання та кошторисні витрати судового провадження. Зокрема, процедурна допомога фізичній особі не надається, якщо витрати на процедуру не перевищують вдвічі середньомісячний дохід заявника на допомогу, обчислений на основі середньомісячного доходу за чотири попередні місяці, з яких сума податків є обов'язковою, страхові внески та будь-які суми, необхідні для виконання зобов'язань з обслуговування, а також вартість проживання й транспорту та інші неминучі витрати, вирахування неминучих витрат щомісяця дозволено до ставки 75% від мінімальної місячної ставки зарплати [1; 22, с. 266].

Л.Г. Глущенко підкреслила необхідність запозичення досвіду Німеччини з питань захисту осіб, що потребують правової допомоги, але не мають змоги її оплатити. Так, якщо закон наказує обов'язкову присутність адвоката на процесі або адвокат необхідний з якихось інших причин, то витрати на адвоката увійдуть у загальну суму так званої субсидії. Відповідні витрати буде нести й сторона, що захищається проти поданого позову. Грошова допомога щодо компенсації судових витрат дає змогу сторонам, які не в змозі оплатити судові витрати самі, здійснити відстоювання або захист своїх прав у суді. Враховуючи наведене, науковець обґрунтовує необхідність запровадження Державної програми надання грошової допомоги щодо компенсації судових витрат. Таке нововведення сприятиме впорядкуванню використання права на правову допомогу з точки зору його доступності для широкого загалу, оскільки особа отримуватиме кошти для повноцінної участі в процесі та захисту своїх прав не після прийняття рішення у справі, а до розгляду справи по суті [6, с. 10].

У Литві положення щодо забезпечення правової допомоги учасникам судового розгляду адміністративних справ у статті 42 Закону Литовської республіки «Про провадження у адміністративних справах» визначає важливі майнові аспекти компенсації такої допомоги. Так, у разі призначення стороні процесу, на користь якої постановлено рішення, гарантованою державою юридичної допомоги суд за власною ініціативою після отримання від органу, що організує надання гарантованої державою юридичної допомоги, даних про підраховані витрати на юридичну допомогу вирішує питання про відшкодування державі витрат на гарантовану державою юридичну допомогу [16].

Питання визначення розміру судових витрат актуальне для кожної його складової частини. Загальна позиція щодо значення та розміру судового збору висловлена членами Конституційної палати Верховного суду Естонії таким чином: більший збір інтенсивніше обмежує загальне основне право на ефективний та справедливий правовий захист. Якщо розмір державного мита перешкоджає особі, яка не має права на державну процесуальну допомогу для забезпечення своїх прав у судах, державне мито є непропорційним, отже, неконституційним. З іншого боку, важливий принцип економії судочинства. Слухання спорів, вимоги у яких є необґрунтованими, може спричинити ситуацію, коли судова система не може забезпечити ефективний правовий захист осіб у межах розумного часу. Час розгляду судових справ продовжується, а навантаження судів збільшується без потреби [20; 22, с. 265].

Важливим для України, як вважає В.В. Тильчик, є приклад Естонії зі встановлення переліку конкретних видів спорів, які є досить поширеними у конкретній часовий період, стороною у яких виступають представники соціально незахищеної верстви населення або такі, що перебувають у особливих режимних умовах, відповідно, потребують виключення обов'язкового порядку сплати ними судового збору [22, с. 265]. Так, в Естонії в останні 3 роки діяло правило про суму державного мита під час подання позову в адміністративному порядку, а саме 15 євро. З огляду на досить невеликий для більшості населення розмір порівняно з мінімальною заробітною платою за вирахуванням податків, що становить 550 євро, як зазначає В.В. Тильчик, а це менше трьох відсотків від зазначеної суми, її сплата не могла сут-

тево обтяжити більшість позивачів – фізичних осіб. Така логіка мала би задовольнити осіб, що звертаються за вирішенням адміністративними судами спорів у сфері публічно-правових відносин і частково компенсувати витрати, потрібні на організацію належного здійснення правосуддя. Натомість з'ясувалося, що в окремій групі спорів позивачі зверталися для отримання звільнення від сплати державних зборів у зв'язку зі складним матеріальним становищем. Конкретно йшлося про позови осіб, які відбували покарання. При цьому витрати на розгляд таких звернень значно перевищили суму судового збору, тобто за наведених умов судовий збір не забезпечує вирішення тих завдань, для яких він запроваджується, тому його скасували щодо зазначеної категорії спорів, про що інформує В.В. Тильчик [23, с. 329].

У Литві щодо розміру гербового збору зазначено таке: у статті 35 Закону Литовської республіки «Про провадження у адміністративних справах» відзначено, що кожна скарга (клопотання, заява) в адміністративних справах незалежно від того, скільки вимог у ній висувається, обкладається гербовим збором у розмірі 30 євро, крім винятків; за апеляційну скаргу на рішення суду сплачується гербовий збір у розмірі 15 євро; у разі подання зазначених у цій статті скарг (клопотань, заяв) в суд тільки за допомогою засобів електронного зв'язку сплачується 75% від суми гербового збору, яка підлягає сплаті за відповідну скаргу (клопотання, заява) [16].

Важливим питанням є правове регулювання витрат сторін та їхніх представників, що пов'язані з прибуттям до суду; витрат, пов'язаних із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів, експертів та проведенням експертиз; витрат, пов'язаних із витребуванням доказів, проведенням огляду доказів за їх місцезнаходженням, забезпеченням доказів. Л.Г. Глущенко наводить приклад, коли фінським законодавством встановлюється правило, за яким свідки мають право на завчасну компенсацію добових та витрат на дорогу, тобто перед якою їх до суду або відразу після їх прибуття. Це положення впливає з розуміння передумов участі у розгляді справи такого учасника процесу, як свідок. Якщо сторони незалежно від правомірності їх позиції зацікавлені в розгляді та вирішенні справи, відповідно, у несенні пов'язаних із цим витрат, то свідки такої зацікавленості не мають, тому, як зазначає Л.Г. Глущенко, не можна вимагати від них витратити власні кошти на участь у чужому процесі, навіть виконуючи так званий громадський обов'язок. На її погляд, національне законодавство тільки виграло і підкреслило би власну людиноцентристську спрямованість, якщо б чітко було прописано в процесуальних кодексах загалом і в Кодексі адміністративного судочинства зокрема необхідність авансової компенсації участі свідків у процесі [6, с. 10].

Цікавими для порівняння та обміну досвідом, на думку Л.Г. Глущенко, є положення щодо компенсації витрат на проведення експертиз за Кодексом адміністративної юстиції Франції. Цьому питанню присвячений 4 розділ зазначеного Кодексу, за яким головує у судовому засіданні, беручи до уваги складність експертизи, важливість, актуальність та характер роботи експерта й строк, у який має бути проведена експертиза, встановлює як обсяг компенсації, так і терміни виплати. Якщо ж виявиться, що сума, яку визначено судом, є меншою від тієї, на яку розраховували експерти, то суд зі свого боку має пояснити їм принцип виведення обумовленої суми, а експерти зі свого боку мають право заперечити та відстояти в судовому засіданні суму за власними розрахунками. На переконання Л.Г. Глущенко, французький законодавець таким чином забезпечує паритет між фінансовими інтересами експертних установ та соціальною справедливістю у відправленні правосуддя [6, с. 10].

На наш погляд, необхідно навести приклад Республіки Молдова щодо компенсації залучення експертів та свідків до розгляду справи в адміністративному суді. Так, у статті 90 Адміністративного кодексу Республіки Молдови від 19 липня 2018 року № 116 зазначено, що в разі залучення органом публічної влади свідків чи експертів (спеціалістів) їм компенсуються понесені витрати, включаючи упущену вигоду, із застосуванням відповідним чином положень Цивільного процесуального кодексу [2]. Звернення до цивільно-процесуального законодавства під час врегулювання питань судових витрат характерне також для Казахстану, Болгарії [4]. Так, стаття 122 «Судові видатки по адміністративним справам» Адміністративно-процедурно-процесуального кодексу Республіки Казахстан визначає, що питання

щодо розподілу витрат розглядаються за правилами Цивільного процесуального кодексу Республіки Казахстан [3].

Цікавим є досвід правового регулювання виплат експертам та спеціалістам у рамках провадження в адміністративних спорах, передбачений статтею 39 Закону Литовської республіки «Про провадження у адміністративних справах», де конкретизовані фінансові аспекти цього питання. Так, зазначено, що для зберігання і стягнення сум, що підлягають виплаті свідкам, фахівцям, експертам та експертним організаціям, для кожного суду відкривається спеціальний рахунок у банку за місцем знаходження суду. Суми, що підлягають виплаті цим категоріям учасників справи, заздалегідь вносяться тією стороною процесу, яка заявила клопотання про виклик свідків, спеціалістів або експертів, а якщо зазначені клопотання заявлені обома сторонами процесу або якщо свідки, фахівці та експерти скликаються, або експертиза проводиться за ініціативою суду, то необхідні суми вносяться сторонами процесу в рівних частках. Зазначені суми вносяться на спеціальний рахунок суду. Адміністративний суд з урахуванням майнового стану фізичної особи або групи фізичних осіб може повністю або частково звільнити їх від внесення зазначених у цій статті сум на спеціальний рахунок суду. Клопотання про звільнення від сплати таких сум має бути мотивованим та обґрунтованим відповідними доказами. Від сплати зазначених у цій статті сум може бути звільнена постраждала сторона. Суми, що належать свідкам, спеціалістам та експертам, суд виплачує після виконання ними своїх обов'язків зі спеціального рахунку суду, а перекладачам – із призначених для цього бюджетних коштів [16].

Водночас положення цього документа не врегульовують ситуації, коли оплата участі зазначених суб'єктів не проводиться. Натомість Кодекс адміністративної юстиції Франції містить такі положення. Зокрема, як зазначає Л.Г. Глущенко, стаття R621-12 зобов'язує експерта передати на зберігання експертній установі свій висновок і у судовому засіданні виступити з доповіддю про вжиті заходи в межах проведення експертизи. Цей науковець вважає корисною таку норму, оскільки в будь-який момент ситуація із замовленням експертизи може змінитись (наприклад, з'являться факти, що підтверджують поважність причин, з яких оплата не була проведена, наявність пільг у оплаті), тоді швидко можна звернутись до вже складеного висновку експерта без витрачання часу на повторні експертизи. Тим більше, що іноді з плином часу провести якісну експертизу вже неможливо [6, с. 10].

З огляду на те, що в Україні останнім часом досить багато проблем із визначенням оптимальних сум судових витрат, що обумовлені не тільки низьким рівнем соціального забезпечення та значним розшаруванням суспільства за майновою ознакою, але й прорахунками у методології їх встановлення, ми підтримуємо В.В. Тильчика щодо пропозиції для подальшого вдосконалення порядку сплати та розрахунку судового збору використовувати співвідношення реальних витрат на організацію належного здійснення правосуддя та мінімальної заробітної плати у країні [23, с. 330]. Проте вважаємо, що цей показник може бути застосований як коефіцієнт для розрахунку всіх видів процесуальних витрат, як і перспектива успішності справи у комплексі зі вказівкою на види спорів та категорії учасників.

Зарубіжний досвід закріплення положень щодо витрат в адміністративному процесі є позитивним, зокрема досвід Австрійської Республіки, Фінляндської Республіки, Республіки Білорусь в адміністративно-процедурній складовій частині адміністративного процесу, досвід Латвійської Республіки в адміністративно-судочинській складовій частині адміністративного процесу, як зазначає Р.І. Шейко. Водночас цей науковець застерігає, що досвід нормативного визначення витрат в адміністративному процесі зарубіжних країн не завжди може бути лише позитивним, адже негативні явища властиві будь-яким процесам, однак у будь-якому разі таке дослідження піде лише на користь розвитку вітчизняної правової науки та вдосконаленню національного законодавства [24, с. 9]. Слід підтримати позицію Р.І. Шейко про те, що лише зважений критичний аналіз зарубіжного досвіду, поєднаний з власними правовими, історичними та національними традиціями, дасть змогу досягти ефективного результату.

Висновки. Таким чином, іноземний досвід регулювання судових витрат під час розгляду публічно-правових спорів свідчить про використання терміна «процесуальні витрати»

у країнах Європейського Союзу та країнах пострадянського простору. Узагальнюючи висвітлені положення щодо цього терміна та його застосування в адміністративному судочинстві різних країн, доходимо висновку про те, що під процесуальними витратами в їх законодавстві розуміються необхідні витрати, пов'язані зі здійсненням юрисдикційного процесу адміністративними судами щодо розгляду публічно-правового спору, які включають судові витрати (збір чи мито і судову заставу (аванс) на покриття майбутніх витрат у судочинстві) та позасудові витрати (вартість проїзду сторони, третьої або уповноваженої особи в суд та еквівалент втраченого ними заробітку, оплата праці адвоката, юрисконсульта, експерта, спеціаліста та упущеної ними вигоди, судові витрати і витрати особистої явки сторони за викликом суду, витрати, пов'язані з розглядом доказів).

Перспективним, обумовленим сучасними потребами суспільства видається такий напрям запозичення іноземного досвіду, як створення на рівні держави спеціальної організації, яка б надавала допомогу у покритті витрат на правосуддя малозабезпеченим особам (крім права на безоплатну правову допомогу), а також розроблення Державної програми надання грошової допомоги по компенсації судових витрат. Комплекс цих заходів має бути спрямований на авансування відповідних платежів, тобто особа отримуватиме кошти для повноцінної участі в процесі та захисту своїх прав не після прийняття рішення у справі, а до розгляду справи по суті. Загалом пропонується запровадити систему авансових, тобто завчасних, виплат свідкам, експертам та спеціалістам на завчасну компенсацію добових та витрат на дорогу, тобто перед явкою їх до суду або відразу після їх прибуття.

Необхідним також є внесення змін до процесуального законодавства задля перейняття зарубіжного досвіду щодо віднесення до судових витрат таких витрат, що пов'язані зі зберіганням речових доказів, а не лише їх оглядом і забезпеченням.

Видається доречним передбачити у КАС можливість суду тоді, коли оплата участі зазначених суб'єктів не проводиться, зобов'язати експерта передати на зберігання експертній установі свій висновок і у судовому засіданні виступити з доповіддю про вжиті заходи в межах проведення експертизи з компенсацією його послуг з бюджету.

У зв'язку з необхідністю забезпечення принципу доступності судового захисту прав громадян та їх низького матеріального забезпечення в Україні пропонуємо судам під час визначення розміру витрат, пов'язаних з розглядом справи, враховувати такі показники: вид звернення, вид позову; характеристики суб'єкта звернення або категорії громадян (особи з обмеженими фізичними властивостями, соціально незахищені верстви населення, особи, що позбавлені волі); перспективи успішності справи та вид спору; співвідношення реальних витрат на організацію належного здійснення правосуддя та мінімальної заробітної плати у країні; вид спору. За аналогією з іноземним досвідом можна запропонувати визначити категорії спорів, за якими можна знизити витрати, пов'язані з розглядом справи, наприклад, спори стосовно нарахування пенсійного забезпечення, підтримки, неправомірної невиклати соціальних платежів; відновлення на службі або внесення змін до письмового акта про звільнення.

Список використаних джерел:

1. Административно-процессуальный кодекс Эстонии в редакции от 1 января 2019 года. URL: <https://v1.juristaitab.ee/sites/www.juristaitab>.
2. Адміністративний кодекс Республіки Молдови від 19 липня 2018 року № 116. URL: http://continent-online.com/Document/?doc_id=38575176#pos=6;-140.
3. Адміністративно-процедурно-процесуальний кодекс Республіки Казахстан від 29 червня 2020 року № 350-VI-ЗПК. URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=35132264#pos=1887;-35.
4. Адміністративний кодекс Болгарії, вступив в силу 12 липня 2006 року. URL: <http://bulgaris.ru/Admkodeks.html>.
5. Всеобщая декларация прав человека 1948 года. *Международные документы по правам человека*. Харьков : РИФ «Арсин, ЛТД», 2000. С. 6–12.

6. Глущенко Л.Г. Судові витрати в адміністративному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2011. 24 с.
7. Долбнєва Д.В. Вплив COVID-19 на економіку країн світу. *Проблеми економіки*. 2020. № 1. С. 20–26. URL: <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2020-1-20-26>.
8. Кодекс адміністративного судочинства України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.
9. На що витрачають гроші українці: Держстат дослідив витрати громадян. URL: https://zik.ua/news/ludyna/na_shcho_tratiat_hroshi_ukraintsi_derzhstat_doslidyv_vytraty_hromadian_980078.
10. О государственном сборе : Закон Эстонии от 10 декабря 2014 года. URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/526032019005/consolide>.
11. О судопроизводстве в административных судах : Закон Польши от 30 августа 2002 года. Законодательный вестник. 2002. № 9. Ст. 1270.
12. Овчаренко О.М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації : монографія. Харків : Право, 2008. 304 с. http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI/MonoOvcharenko.pdf.
13. Пащенко К.С. Оновлений законодавчий підхід до інституту судових витрат в адміністративному судочинстві України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2018. № 2. С. 41–46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2018_2_8
14. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон України від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 48. Ст. 436.
15. Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів : Указ Президента України від 10 травня 2006 року № 361/2006. *Урядовий кур'єр (Орієнтир)*. 2006. № 95. С. 1–8.
16. Про провадження у адміністративних справах : Закон Литовської республіки від 14 січня 1999 року № VIII-1029. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/1ac36e42c13d11e682539852a4b72dd4?jfwid=2r1mj5h>.
17. Про шляхи полегшення доступу до правосуддя : Рекомендації R(81)7 Комітету міністрів Ради Європи від 14 травня 1981 року. *Права людини* : збірник міжнародно-правових документів. Мінськ : Белфранс, 1999. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_133/print.
18. Про юридичну допомогу і консультації : Рекомендації (78) 8 Комітету міністрів Ради Європи від 2 березня 1978 року. Мінськ : Белфранс, 1999. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_132/print.
19. Реальні доходи українців впали на 7,3% за рік : Держстат. URL: https://zik.ua/news/economics/realni_dokhody_ukraintiv_vpaly_na_73_za_rik_derzhstat_982262.
20. Рішення Конституційної палати Верховного Суду від 17 липня 2009 року у справі № 3-4-1-6-09. С. 22. Доступно англійською мовою. URL: <https://www.riigikohus.ee/en/constitutional-judgment-3-4-1-6-09>.
21. Сакара Н.Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03. Харків, 2006. 209 с.
22. Тильчик В.В. Передумови побудови нової моделі вирішення спорів в сфері публічно-правових відносин у вимірі міжнародних стандартів судочинства. *Юридичний бюлетень*. 2018. № 8. С. 264–271.
23. Тильчик В.В. Теоретико-методологічні та правові засади вирішення адміністративними судами спорів у сфері публічно-правових відносин : дис. ... докт. юрид. наук. Запоріжжя, 2020. 448 с.
24. Шевейко Р.І. Витрати в адміністративному процесі за законодавством України: питання теорії та практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07. Запоріжжя, 2011. 20 с.

